

ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան

ՊԵՏՐՈՍ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ԲԵՐԴՈՒՄՅԱՆԻ «ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԾՆՆԴՈՅ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

ԺԸ դարի մշակութային և եկեղեցական ճանաչված գործիչների փառանգի մեջ իր ուրույն տեղն ու դերն ունի Պետրոս արքեպս. Բերդումյանը (Աղամայան-Նախիջևանցի)¹ աստվածաբան, փիլիսոփա, մեկնիչ, աղբյուրագետ, հմուտ մանկավարժ, տաղասաց, հասարակական և եկեղեցական գործիչ, որի մասին խոր ակնածանքով ու պատկառանքով են խոսում իր ժամանակակիցները՝ անվանելով «հրաժորան վարդապետ Ս. Եկեղեցու»², «իմաստամտափայլ և աստուածաբան»³, «արդիւնական և զերապան»⁴, «այր առատամիտ և լուսատուր իմաստիւք»⁵ և այլն: Ահա թե ինչպես է բնութագրում Հայ Եկեղեցու այդ անխնայ մշակին Հովհաննես եպս. Ծախխաթունյանը. «Է՛ր և բարուքն հեզ, վարուքն առաքինի, պահեցող և ժուժկալ ամենեւին, անձանձիր յուսուցանելն և ի մեկնելն զբանս Սուրբ Գրոց աշակերտելոցն ինքեան»⁶:

Այդքան էլ շատ չեն նրա կյանքի մասին եղած տեղեկությունները, որոնք ցրված են իր իսկ հարուստ մատենագրական ժառանգության առանձին էջերում, նրա գործերի ձեռագիր և տպագիր մատյաններում: Մեծ արժեք ունեն հատկապես հեղինակի գրած այն բանաստեղծություններն ու տաղերը, որոնք երբեմն լույս են սփռում իր կյանքի և գործունեության այս կամ այն դրվագի վրա: Սակայն դրանք էլ բավական են՝ պատկերացում կազմելու համար Բերդումյան հեղինակի աշխարհայացքի, մտածողության և այն բոլոր շնորհների մասին, որոնցով օժտված է եղել Սրբազան Հայրը:

Առաջին հեղինակը, որ անդրադարձել է Սրբազան Հոր կյանքին, գործունեությանն ու մատենագրական վաստակին, Մեսրոպ արկ. Թաղիադյանն է: Նա 1827 թ. Կալկաթայում հրատարակում է վերջինիս «Աստուածամմանութիւն» երկը և «Հանգամանք վարուց հեղինակին» բաժնում որոշ տեղեկություններ հաղորդում⁶: Ժամանակագրական առումով երկրորդ հեղինակը Հովհաննես եպս. Ծախխաթունյանն է, որը Պետրոս Բերդումյանի «Ապաշխարան» ժողովածուից քաղելով որոշ աղոթքներ ու ավելացնելով նոր երգեր և այլ գործեր, 1845 թ. Ս. Էջմիածնում տպագրում է «Երգարան աղօթից ի պէտս վաճառականաց

¹ Տե՛ս Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. 2, կազմեց՝ Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1972, էջ 75:

² Մեսրոպ Աջտոցի անվան Մատենադարան (=ՄՄ) ձեռ. N 2, էջ 92ա:

³ ՄՄ ձեռ. N 6744, էջ 159ա:

⁴ Մսեր Մսերեանց, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Էջմիածնի, Մոսկվա, 1876, էջ 259:

⁵ Երգարան աղօթից ի պէտս վաճառականաց եւ ճանապարհորդաց, Ս. Էջմիածին, 1845 (Մամօթութիւն):

⁶ Պետրոս Նախիջևանցի, Աստուածամմանութիւն, վերստին աշխատութեամբ Մեսրոպկայ Դաթեան Թաղիադեանց Կարբեցոյ, Կալկաթա, 1827, Հանգամանք վարուց հեղինակին (առանց էջակալման):

ապահովման գործին ևս: Այսպես՝ Մեծ Պահքի քարոզներն առանձնացրել և ավարտաճառի շնորհիվ է դարձրել Հրայր սրկ. Խաչատրյանը²² (այժմ՝ Տ. Գրիգոր արքեպսկոպոս, վաճառական) (այժմ՝ Տ. Գեղարդ արքեպսկոպոս) պատրաստել է Բերդումյանի «Կշիռ արդարության» գործի համեմատական բնագիրը²³, իսկ Վարդգես սրկ. Մայիլյանը (այժմ՝ Տ. Հովհաննես արքեպսկոպոս)՝ Հայտնության մեկնության²⁴: Մենք մույնպես, հետաքրքրված լինելով այս հեղինակով, երկու ձեռագրերի համեմատությամբ պատրաստել ենք վերջինիս Ծմնոց գրքին մեկնությամբ մեկնության բնագիրը²⁵: Ուսումնասիրված նյութը մեր կողմից ներկայացվել է խորապես ավարտաճառ Գևորգյան Հոգևոր Ծննդաբանում:

Հարկ է նշել, որ բազմադրյուն այս հեղեցականը հարուստ գրական ժառանգություն է թողել, որի ակնհայտ վկայություններն են այն մեծ թվով ձեռագիր մատյանները, որոնք ցայսօր պահպանվում են հայ ձեռագրերի զանազան հավաքածուներում: Միայն Մեսրոպ (Մաշտոցի անվան Մատենադարանում կան ավելի քան 170 գրչագիր օրինակներ, որոնք ներառում են Պետրոս Սրբազանի այս կամ այն գործը:

Բազմաժանր է այս հեղինակի մատենագրական ժառանգությունը՝ մեկնություններ, աստվածաբանական-փիլիսոփայական երկեր, քարոզներ, տրամաբանական, բարոյախորատական և այլ գործեր²⁶: Նրա բեղուն գրչին են պատկանում մաս շուրջ 300 բանաստեղծ-

²² Հրայր սրկ. Խաչատրյան, Պետրոս արքեպսկոպոս, Բերդումյան, Տարեկան քարոզներ. Մեծ Պահքի շրջան, Ս. Էջմիածին, 2000, /մեքենագիր/:

²³ Վաճառական. վաճառական, Պետրոս արքեպսկոպոս, Բերդումյան-Աղամալեան Նախիջևանցի, «Կշիռ արդարության», Ս. Էջմիածին, 2000 /մեքենագիր/:

²⁴ Վարդգես սրկ. Մայիլյան, Պետրոս արքեպսկոպոս, Բերդումյան-Աղամալեան Նախիջևանցի, Մեկնություն Երվանդյան Յովհաննու, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 26-60 /մեքենագիր/:

²⁵ Տիգրան սարկավազ Բաղդումյան, Պետրոս արքեպսկոպոս Բերդումյան-Աղամալեան Նախիջևանցի, Մեկնություն Ծմնոց (ուսումնասիրություն և բնագիր), Ս. Էջմիածին, 2002 /մեքենագիր/:

²⁶ Սրբազան Հոր մատենագրական վաստակի քիչ թե շատ ամփոփ բնութագիրը տվել է Միքայել վարդապետը, տե՛ս «Էջմիածին», Մ Է-Ը, 1991, էջ 33-48: Սակայն մեր ավարտաճառի ընթացքում, առաջնորդվելով Հայր Սուրբի ուսումնասիրությունների արդյունքներով և մեր փաստերի հայտնաբերմամբ, փորձեցինք տալ Պետրոս արքեպսկոպոսի Բերդումյանի մատենագրական վաստակի ավելի ամբողջական նկարագրությունը: Միհրան Միհրանյանը «Հասկ» հայագիտական մասագրում տպագրած իր հոդվածում, ուր անդրադառնում է Բերդումյանի «Բարոզգրքի» մոտաֆայտ մեկ ձեռագրին, վերջինիս մատենագրական ժառանգության մեջ նշում է մաս մեզ առայժմ անծանոթ «Մեկնություն չորից անտարանջաց» գործի մասին, տե՛ս Միհրան Միհրանյան, Հայերեն մոտաֆայտ ձեռագիր մը («Բարոզգրք» Պետրոս Արքեպսկոպոսի Աղամալեան-Բերդումյան Նախիջևանցի), տե՛ս «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, մոտ շրջան, Թ տարի, 1997-2001, Ամթիլիս-Լիբանան, 2001, էջ 295: Ցավոք, մեզ չհաջողվեց պարզել հեղինակի օգտագործած աղբյուրը: Պրպտումները Մաշտոցյան Մատենադարանում ցույց տվեցին, որ մնամատիկ գործ Պետրոս Բերդումյանի անունով արձանագրված չէ որևէ ձեռագրացուցակում: Բացառված չէ, որ հեղինակն օգտագործել է որևէ մասնավոր գրապահոցում պահվող մեզ առայժմ անհայտ ինչ-որ ձեռագիր, կամ էլ դա մույն «Աղբյուր բացեալ» գործն է, որ ձեռագրերում համընկնում է մաս վերոգրյալ վերտառությամբ: Բերդումյանի հեղինակած փիլիսոփայական երկերից է մաս «Ի մկատմանց Արիստոտելի...» աշխատությունը: Առաջին անգամ այս գործի մասին նշում է բանասեր Ծուռանիկ Նազարյանը՝ առանց մատնանշելու իր օգտագործած աղբյուրը, տե՛ս Ծ. Նազարյան, Պետրոս Նախիջևանցին և XVIII դարի վերանորոգվող հայ երգը, ՊԲՀ, Մ 3, 1981, էջ 130: Մյուս բոլոր հետազոտողները, ովքեր զբաղվել են Բերդումյանի մատենագրական վաստակով, կա՛մ այս անունով գործ չեն գտել ձեռագրացուցակներում, կա՛մ ընդհանրապես չեն ներառել մրա ժառանգության մեջ, կա՛մ էլ լավագույն դեպքում հղել են Ծուռանիկ Նազարյանին: Հետաքրք-

րանքը: Բայց, ինչպես ցույց է տալիս բնագրային համեմատությունը, այն իրոք Կոտմելի-
նսի գործի մեկ մասն է:

Պետրոս արքեպս. Բերդումյանի այս ինքնուրույն մեկնությունը գալիս է լրացնելու Ա-
րարածոց գրքի մեկնություններն ու իր նպաստը բերում հայ մեկնողական հարուստ գրա-
կանության պատմության ուսումնասիրության գործին: Նմանատիպ մեկնությունները մեզ
հնարավորություն են ընձեռում ոչ միայն պատկերացում կազմելու տվյալ ժամանակաշրջ-
անի կրոնա-աստվածաբանական մտքի նվաճումների ու մակարդակի մասին, այլև ժա-
մանակի վարք ու բարքի, տիրող մտայնությունների, հասարակական հարաբերություն-
ների, իրավական վիճակի և այլնի մասին: Պակաս արժեքավոր չեն նրանցում տեղ գտած
բանահյուսական, պատմա-բանասիրական, լեզվաբանական, մատենագիտական, բա-
րոյա-խրատական, բնագրագիտական, աշխարհագրական-տեղագրական, մշակութաբա-
նական և այլ շերտերը, որոնց քննությունը կարևորվում է մի շարք գիտակարգերի համար:
Ընդհանրապես ամփրածեշտ է նշել, որ Ծննդոց գրքի մեկնությունները հարուստ նյութ են
պարունակում այնպիսի բնագավառների վերաբերյալ, ինչպիսիք են բնագիտությունը,
աստղագիտությունը, կենդանաբանությունը, բուսաբանությունը, մարդաբանությունը և
գիտության այլ բնագավառները: Ինչպես գրում է նշանավոր հայագետ Լ. Խաչիկյանն իր
մեծարժեք ուսումնասիրության մեջ՝ արձանագրելով. «Այդպիսի մեկնություններում
շոշափվում էին բազմաթիվ հարցեր երկնքի և երկրի կառուցվածքի, երկնային մար-
միների հատկությունների, օդերևութաբանական երևույթների, մոլորակների, բույսերի,
կենդանական աշխարհի և մարդու վերաբերյալ: Այդպիսով, առանձին գիտական բնագա-
վառների բացակայության պայմաններում, այդ գրքի մեկնությունները կոչված էին բավա-
րարելու ընթերցող շրջանների ծարավը բնագիտության տիեզերագիտության, կենդանա-
բանության, բուսաբանության և այլ գիտությունների գծով»³¹:

Բերդումյանի այս մեկնությունը, ինչպես տեղեկանում ենք ձեռագրի հիշատակարա-
նից, գրված է «ի լուսատորությոն մանկանց Սուրբ Եկեղեցույ»³²: Ուստի հեղինակի նյութ
աշխատությունների մման սա էլ հավանաբար գրվել է դասագիրք դառնալու նպատակով՝
բավարարելու համար Եկեղեցու մանուկների պահանջները: Քանի որ գրության նպա-
տակն ավելի շատ ուսուցողական է եղել, այդ պատճառով էլ մեկնությունն աչքի է ընկնում
իր առավելապես բարոյա-դաստիարակչական ուղղվածությամբ: Սակայն Բերդումյանը
չէր կարող շրջանցել Ծննդոց գրքի մեկնությունից բխող շատ հրամանակարգային և վար-
դապետական խնդիրներ ևս, ուստի քիչ չեն մաս այս բնագավառին վերաբերող նրա մտա-
ծումներն ու դատողությունները³³:

³¹ Լևոն Խաչիկյան, Եղիշեի «Արարածոց մեկնությունը», խմբագրությամբ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի, Երևան,
1992, էջ 168-169:

³² ՄՄ՝ ձեռ. N 2718, էջ 74բ:

³³ Տե՛ս Տիգրան սարկավազ Բաղումյան, նշվ. աշխ.: Ելնելով մեկնության բովանդակությունից՝ թեմատիկ
հետևյալ բաժանումներն ենք կատարել՝ աստվածաբանական, ծիսական, բարոյա-խրատական, պատմա-բա-
նասիրական և ընդհանուր հարցեր՝ մեկ առ մեկ քննելով և վերլուծելով Բերդումյանի մտածողությանը, գրում է, որ Աստվա-
ծածինը մարդկային ցեղի մեջ միակն է, որ աղանակն մեղք չի ունեցել: Մեր Եկեղեցու ընթրումներից շեղվող
այս և մմանատիպ գայթույմներն են հավանաբար պատճառ դարձել Բերդումյան-Սիմեոն Կաթողիկոս հակա-

ծառնի երեք հրատարակություն էր կատարվել՝ Աստվածաշունչի Ոսկանյան հրատարակությունը³⁵, Կ. Պոլսի 1705 թ. տպագիրը³⁶ (նախորդի արտատպությունը) և Մխիթար Սեբաստացու 1733 թ. վեցնտիկոմ տպագրած Աստվածաշունչը³⁷: Վերջին հրատարակության տարբերությունն այն էր Ոսկանյան տպագրից, որ Աբբահայրը որոշ հատվածներ մաքրել-սրբազրել էր լատինաբանություններից³⁸: Համեմատելով սուրբգրային համարները Ոսկան Երևանցու և Աբբահոր հրատարակած Աստվածաշունչերի հետ՝ հանգեցինք հետևյալին. Բերդումյանն օգտվել է Աբբահոր հրատարակած Աստվածաշունչից ու նրա լուսանցքներում եղած տարբերություններից: Համոզվելու համար բերենք երկու զուգահեռ օրինակներ.

1733 թ. Աստվածաշունչ

«Քան զամենայն շարժուն շարժագոյն է իմաստութիւն» (Իմաստ. է 24):

«Մարգարէացաւ և եօթներորդն յԱդամայ Ենովք և ասէ. "Ահաասիկ եկն Տէր բիրութ սրբովք հրեշտակօք, առնել զդատաստան ըստ ամենայնի....» (Հուդ. Ա 14-15):

1666 թ. Աստվածաշունչ

«Քան զամենայն շարժումն շարժագոյն է իմաստութիւն» (Իմաստ. է 24):

«Մարգարէացաւ և եօթներորդն յԱդամայ Ենովք և ասէ. "Ահաասիկ եկն Տէր բիրութ սրբօք հրեշտակօք, առնել զդատաստան ըստ ամենայնի....» (Հուդ. Ա 14-15):

Համեմատության ընթացքում նկատեցինք նաև, որ կան բայերի, նրանց ժամանակների ու հոլովների տարբերություններ: Կան նույնիսկ համարներ, որոնք չեն համապատասխանում երկու Աստվածաշունչ մատյաններին էլ: Մեր կարծիքով, այս տարբերությունները կարելի է բացատրել կա՛մ այն հանգամանքով, որ Բերդումյանը դրանք շատ հաճախ վկայակոչել է հիշողությամբ, կա՛մ էլ բացառված չէ, որ նրա ձեռքի տակ եղել է ձեռագիր ինչ-որ Աստվածաշունչ:

Սրբազան Հոր օտար լեզուների իմացությունը հնարավորություն է ընձեռել վերջինիս Ծննդոց գրքի գրաբար բնագրի առանձին տողեր համեմատել Ս. Գրքի այլ թարգմանությունների հետ: Նա մասնավորապես զուգահեռներ է անցկացնում Ս. Գրքի լատիներեն, արաբերեն, ասորերեն թարգմանությունների հետ: Դ գլխում, օգտվելով Ղուկաս Վանանդեցու աշխատությունից, բերում է նաև տողի երրայեցերեն տարբերակը (ՄՄ ձեռ. N 2718, էջ 20ա): Երբեմն տալիս է նաև առանձին բառերի երրայեցերեն զուգահեռները: Հավանաբար Սրբազան Հայրն իմացել է առանձին բառերի նաև երրայեցերեն համարժեքները, չնայած բացառված չէ, որ նա տիրապետել է նաև այս լեզվին:

³⁵ Աստվածաշունչ Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, յԱմստերդամ, 1666:

³⁶ Աստվածաշունչ Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, Կ. Պոլիս, 1705:

³⁷ Աստվածաշունչ գիրք Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, Վեգնտիկ, 1733:

³⁸ Այս մասին տե՛ս Հ. Ս. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Բ. Բ, Երևան, 1976, էջ 337-340:

2-3 կետերը քննել ենք միասին՝ հիշատակելով այն բոլոր հեղինակներին, որոնց համ-վանքն հիշում է Պետրոս արքեպս. Բերդումյանն իր «Մեկնություն Մանդոց» երկում: Այդ հե-ղինակներն են՝

[illegible][illegible]

Սենեկա (մոտ 4 Ն. Ք. – 65 Ք. Հ): Բերդումյանն այս փիլիսոփային վկայակոչում է իր աշխատության ժ-ի գլխում: Մեջբերումը, հավանաբար, կրկին «Բանը իմաստունը» ժողովածուներից է:

Ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացի (Ա. դ.): Այս հեղինակը Բերդոմյանի սիրած հայերեից է, որի գործերից մա զանազան մեջբերումներ է կատարում ինչպես «Մեկնութիւն Ծննդոց», այնպես էլ իր մյուս աշխատություններում: «Յատկութիւն բարոյն է հաղորդել զիրն այլոց» և «Իսկ Աստուած ստեղծմամբն զԷական ըստ աստիճանի իրեանց գոյոյ, կելոյ, զգալոյ և իմանալոյ հաղորդս արար ըստ սրբոյն Դիոնեսիոսի»⁴⁵ (զլ. Ա) հատվածերը

³⁹ Անտոն Կոպղին, Փիլիսոփայություն, Բ. Գ., Վենետիկ, 1750, էջ 59:

⁴⁰ Ղափիք Անյաղք, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք, համահավաք քննական բնագործը և առաջարկ-
նք՝ Ս. Ս. Արեշաւոյանի, Երևան, 1980, էջ 60:

⁴¹ Կորիւմ վարդապետի, Մամբրէի վերձաճողի եւ Դաւթի Ամյալթի մատենագրութիւնը, Վեներտիկ, 1833, էջ 604:

⁴² Հմմտ. մուսմ տեղում, էջ 604–607:

⁴³ Հմմտ. մուսն տեղում, էջ 489-490:

⁴⁴ Ալեքսանդր Զուդայեցի, Ասույթների քարոզների Քամար, աշխատասիրությանը Հակոբ Քյոսեյանի, աշխարհաբար թարգմանությունը՝ Տ. Բագրատ արեղա Գալստյանի, Հակոբ Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 1998, էջ 87, N 1126:

⁴⁵ Sh'u The Armenian Version of the works attributed to Dionysius The Arcopagite, edited by Robert W.

իմաստային մեջբերումներ են հեղինակի «*Յաղագս աստուածային ամուսնաց*» երկից: «Զարբազան թագնություն և գեղապարտություն լուեաց...»⁴⁶ (գլ. Ա) հատվածը կրկին իմաստային մեջբերում է «*Յաղագս երկնային...*» երկից: Նույն երկից են նաև «...բոցեղէն սուրն են սերովբէքն, որ գոլով բառ եբրայական թարգմանի *կիզիչ*, որպէս և քերովբէն՝ *զեղումն գիտութեան...*»⁴⁷ (գլ. Գ) հատվածը և «Եւ տեսանեմք, զի և աստուածային խորհրդոյն Յիսուսի մարդեղութեանն»⁴⁸ (գլ. ԻԸ) մեջբերումը: Վերջինս բառացի մեջբերում է, քանզի այդ են հուշում տողատակի տարընթերցվածները: Բերդումյանն այս հեղինակին վկայակոչում է նաև ԼԲ գլխում⁴⁹:

Մարկոս Ավրելիոս (121–161–180): Բերդումյանն այս հեղինակին վկայակոչում է մեկ անգամ իր մեկնության ԻԴ գլխում⁵⁰: Մեջբերումն իմաստային է:

Ամբրոսիոս Մեդիոլանցի (340–397): Բերդումյանն այս հեղինակից բերում է «Սիրողն Աստուծոյ սիրով կնոջ ոչ լաղթի» (գլ. ԼԹ) միտքը: Դժվարանում ենք մատնանշել նրա օգտագործած աղբյուրը. գուցե նրա Ծննդոց գրքի մեկնությունն⁵¹ է, կամ դրան մվիրված իր ճաների⁵²:

Ս. Հովհան Ոսկեբերան (347–407): Բերդումյանն այս սուրբին վկայակոչում է իր աշխատության ԼԴ և ԼԹ գլուխներում: Դժվարանում ենք նշել աղբյուրը:

Օգոստինոս Հիպոնացի (354–430): Բերդումյանն այս հեղինակին վկայակոչում է ԺԹ գլխում: Դժվարանում ենք նշել աղբյուրը:

Սոկրատ Սքոլաստիկոս (380–440): Բերդումյանն իր մեկնության ԻԷ գլխում վկայաբերում է Հովիանոսի հետ կապված մի զրույց: Վերջինս նախատում է մի կույր եպիսկոպոսի, որն էլ պատասխանում է նրան. «Գոհանամ զԱստուծոյ, զի ի լուսոյ աստուածապաշտութեան խաւարեալ զդէմդ ոչ տեսանեմ»: Ի տարբերություն Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրի, երուսաղեմյանն այս զրույցին հավելում է՝ «*պատմէ Սոկրատես*» արտահայտությունը: Ինչպես պարզեցինք, վկայությունը Սոկրատ Սքոլաստիկոսի «*Եկեղեցական պատմությունն*» է⁵³:

Պրոկո Դիադոխոս (411–485): Հույն նշանավոր փիլիսոփա, մաթեմատիկոս և նետալատողականության ներկայացուցիչ: Պրոկոի գլխավոր երկը՝ «*Աստվածաբանության սկզբունքները*» («Ծաղկապք աստուածաբանական»), վրացերենից հայերեն է թարգմանել Սիմեոն Պղնձահանեցին 1248 թ.⁵⁴: Վերջինիս գործերը մեկնել են Սիմեոն Զուղայեցին և

Thomson, L. vanii, 1987, p. 160–162: Ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացին հայ մատենագրության մեջ հայտնի է առավելապես Արիստագացի տարբերակով:

⁴⁶ Հմմտ. նույն տեղում, p. 5:

⁴⁷ Նույն տեղում, p. 19:

⁴⁸ Նույն տեղում, p. 15:

⁴⁹ Հմմտ. նույն տեղում, p. 134–135:

⁵⁰ Տե՛ս «Գիրք ոսկեղէն եւ թուրք քաղցրալուրք», թարգմ.՝ Գաբրիել Համազասպյան Երևանցու, Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1738, էջ 137:

⁵¹ Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի եկեղեցական պատմություն, թարգմանեաց Փիլոն Տիրակացի եւ պատմություն վարուց սրբոյն Սեդեքստրոսի եպիսկոպոսին Հովմայ, թարգմանեալ Աբասուն Գրիգորի Զորափորեցւոյ, աշխատասիրութեամբ Մեսրոպ Վ. Տէր Մովսէսեան, Վաղարշապատ, 1897, էջ 246:

⁵² Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան, Սիմեոն Պղնձահանեցի և իր թարգմանությունները վրացերենէ, Վիեննա, 1951, էջ 23:

րելով Երգ Երգոցի Բ 5 համարը՝ նա վկայակոչում է Նարեկացու «խոցեալ հոգի՝ սիրով փեսային» (գլ. Թ) հատվածը, որը բառացի մեջբերում է Եկեղեցում նվիրված Ս. Գրիգորի զանգի⁶²: Բացի վերոգրյալ հատվածներից, Բերդումյանն իր մեկնության ժԱ գլխում գրում է. «Յոյժ բարուք լինէր, եթէ ամենայն քրիստոնէայք մի հովիվ իմանալով զՔրիստոս, ինքեանք իցէին մի հօտ միաբան, միախորհուրդ և միակրօն, և ո՛չ վասն դոյզն ինչ եկեղեցական ասանդութեան միմեանց հայհոյիչ և բաժանող պատմութեանին Քրիստոսի որպէս ասէ Նարեկացին Գրիգոր ի բան հաւատոյ»: Նարեկացուն վերագրվող «Համառօտիւք բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ և մաքուր վարուց առաքինութեան»⁶³ գործում մենք չգտանք վերջինիս խորհրդածությունն արծարծվող խնդրի մասին: Թե «ի բան հաւատոյ» գործ ասելով ինչ ի նկատի ունի Պետրոս Բերդումյանը, դժվարանում ենք ասել:

Ս. Ներսէս Շնորհալի (1102/1098-1173): Մեր Եկեղեցու նվիրական այս սուրբ հորը Բերդումյանը բազմիցս վկայակոչում է՝ երբեմն առանց անունը տալու: Այսպէս՝ միայն «Արարչական» շարքից ունենք 5 բառացի մեջբերումներ. «Կամքն Աստուծոյ գործ է եղելոց...»⁶⁴ (գլ. Ա), «Նորաստեղծեալ բանն յանէից...»⁶⁵ (գլ. Ա), «Խաւարն անգոյ և սկըգբնածին...»⁶⁶ (գլ. Ա), «Ջջուրսն ի ջուրցն բաժանեաց...»⁶⁷ (գլ. Ա), «Աստ գործեսցուք ըզգործս Աստուծոյ...»⁶⁸ (գլ. Բ): Իմաստային մեջբերում է նաև «Առաջին բարբառն Աստուծոյ գոյացոյց զլոյս»⁶⁹ (գլ. Ա) նախադասությունը:

Բացի այս շարքից, Բերդումյանը մեջբերում է նույն հեղինակի «Երգ վեցերորդի ժամուն»-ից «Արեգակն և լուսին զկախեալն մերկ ի խաչին...»⁷⁰ (գլ. Թ) հատվածը: Բերդումյանն օգտվել է նաև Շնորհալու «Վիպասանությունից», որից և 2 մեջբերումներ է կատարում. «Արամանեալ անդրանկացեալ...»⁷¹ (գլ. Ը), «Եւ Քանանու զարմ անիծեալ...»⁷² (գլ. Ժ):

Ինչպէս այս, այնպէս էլ իր մյուս գործերում Պետրոս Սրբազանը լայնորեն օգտագոր-

րերի) և մեղավորների (Սողոմ-Գոմորի բնակիչների) միջև է կանգնած («Ո՛չ իսկապէս ընդ անպարտսն է, և ո՛չ համայն ընդ պատժապարտսն»), տե՛ս Մատեան ողբերգութեան, Բան ԿԳ, տ. 10-11, նաև ծմթ. 2-րդ, էջ 1071:

⁶² Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և զանգեր, աշխատասիրությամբ Արմինե Քյոչկերյանի, Երևան, 1981, էջ 165, տ. 50:

⁶³ Այս գործի մասին տե՛ս Պողոս Խաչատրյան, Ըշվ. աշխ., էջ 133-150, ինչպէս նաև Գրիգոր վարդապետ, Խօսք ճշմարիտ հաւատքի եւ առաքինասէր վարքի մասին, Երևան, 1992, էջ 5-10:

⁶⁴ Տե՛ս «Ժամագիրք, որ է կարգադրութիւն հասարակաց աղօթից եւ ժամերգութեան Հայաստանայց Սուրբ Եկեղեցոյ...», Յերուսաղէմ, 1915, էջ 319:

⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 302:

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 316:

⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 314:

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 319:

⁶⁹ Հմտ. նույն տեղում, էջ 302: Նույն միտքն է արտահայտում նաև Վարդան Արևելցին Հնգամատյանի իր մեկնության մեջ, տե՛ս ՄՄ ձեռ. N 1135, էջ 9ա:

⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 336:

⁷¹ Ներսէս Շնորհալի, Վիպասանութիւն, քննական բնագիրը պատրաստեց, ծանոթագրեց և առաջաբանը գրեց՝ Մանիկ Մկրտչյան, Երևան, 1981, էջ 42, տ. 115-116:

⁷² Նույն տեղում, էջ 91, տ. 838-839:

«Հաւաքումն աստուածաբանութեան» երկից⁸⁷:

Ղուկաս Վանանդեցի (ԺԷ դ.): Բերդումյանն այս հեղինակին վկայակոչում է մեկ անգամ՝ «զՏէրն մարդն ստացայ» (զլ. Դ): Վկայությունը Վանանդեցու «Պատկերասէր պատկերացեաց» գրքից է, ուր հետևյալն է ասվում. «Զայրն՝ զՏէրն ստացայ»⁸⁸:

Հերոնիմոս Լորենցիոս: Լատին եկեղեցու վարդապետ և Սուրբ Բենեդիկտյան միաբանության անդամ: Բերդումյանն իր մեկնության ԻԱ, 22 համարում հիշատակում է այս հեղինակի «Անտառ այլաբանութեան» գործը: Այս աշխատությունը լատիներենից հայերեն է թարգմանել Ղուկաս Վանանդեցին «ի փառս մեծագոյնս Աստուծոյ եւ ի յօգուտ աշակերտաց եղելոց մերոյս դասատան եւ այլոց ընթերցասիրաց անձանց»⁸⁹: Ավելի քան 2500 մեծադիր էջերից բաղկացած երկհատոր այս գործը Աստվածաշնչի խրթին ու այլաբանական հասկացումների մեկնությունն է: Քանի որ զետեղված նյութը չունի տրամաբանական հաջորդականություն և ավելի շատ մնամ է անտառում բուսած խայտաբղետ բուսականությամբ, գործին տվել են «Անտառ այլաբանութեան» անունը:

Կոռնելիոս Ալափիտա (1567-1637) (Cornelis Cornelissen van den Steen): Քանի որ Կոռնելիոսը Բերդումյանի կողմից ամենաշատը վկայաբերվող հեղինակն է, և նրա մասին սակավ են նաև տեղեկությունները մեր մատենագրության մեջ, ուստի փորձել ենք վերջինիս ավելի մանրամասն անդրադառնալ: Նա ծնվել է 1567 թ. դեկտեմբերի 18-ին⁹⁰ Բոչոլտում: Հումանիտար գիտություններ և փիլիսոփայություն է սովորել Մայնտրիչտի և Կոլոնի Հիսուսյան քոլեջներում: Նախ աստվածաբանություն է ուսումնասիրել Դուելի համալսարանում, ապա չորս տարի էլ՝ Լուվենում՝ 1592 թ. հունիսի 11-ին անդամագրվելով Հիսուսյան միաբանությանը⁹¹: Երեք տարի հետո, 1595 թ. դեկտեմբերի 24-ին, ձեռնադրվել է քահանա: Այնուհետև կես տարի Լուվենի համալսարանում փիլիսոփայություն ուսումնասիրելուց հետո՝ ստացել է էկզեգետիկայի պրոֆեսորի աստիճան: Մինչև 1616 թ. նույն համալսարանում դասավանդել է Աստվածաշունչ և եբրայեցերեն, այնուհետև տեղափոխվել է Հոռմ, ուր և կնքել է իր մահկանացուն 1637 թ. մարտի 12-ին:

Հիսուսյան միաբանության բեղմնավոր անդամներից է, որի մեկնություններն իրենց ազդեցությունն են թողել Ս. Գրքի հետագա մեկնիչների վրա: Իր ողջ գիտակցական կյանքը նա նվիրաբերել է Աստծո խոսքի տարածմանն ու Աստվածաշնչի մեկնաբանմանը: Մեկնել է ամբողջ Աստվածաշունչ մատյանը, բացի Հոբի և Սաղմոսաց գրքերից:

Բազմիցս վերաճրատարակվել են նրա հեղինակած մեկնությունները, որոնք ակնհայտ վկայություններն են այն մեծ հարգանքի ու հռչակի, որ վայելել է Կոռնելիոսը մեկնաբան-

⁸⁷ St' u Great Books of the Western World, v. 19, The Summa Theologica of saint Thomas Aquinas, Chicago, 1977, v. 1, p. 10:

⁸⁸ Ղուկաս Վանանդեցի, Պատկերասէր պատկերատեաց, ՅԱմստերդամ, 1716, էջ 208:

⁸⁹ Տե՛ս Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Երուսաղեմի, հ. Ա, կազմեց Արտավազդ արքեպս. Սիրմեան, Երուսաղեմ, 1948, էջ 55:

⁹⁰ Այս հեղինակի մասին տե՛ս The Catholic Encyclopedia (Cornelius Cornelii a Lapide քառահոդված) <http://www.newadvent.org/cathen/04377a.htm>: The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, V. 3, Michigan, 1950, p. 272: Ի դեպ՝ այս քառաբանում որպես ծանոթան օր մշվում է դեկտեմբերի 12-ը: Encyclopedia of Catholic History, Huntington, Indiana, 1995, p. 232:

⁹¹ Ըստ The New Schaff... քառաբանի, Կոռնելիոսը միաբանության շարքերն է անցել 1597 թ.:

նության ասպարեզում: Աշխատությունները թարգմանվել են բազմաթիվ լեզուներով, որոնց մեջ իրենց ուրույն տեղն ու դերն ունեն վերջինիս հայերեն թարգմանությունները, որոնք ցայսօր ուսումնասիրված չեն:

Կոտնելիոսի մեկնությունների հայերեն թարգմանությունները ցրված են հայ ձեռագրերի տարբեր հավաքածուներում: Միայն Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում կան 30-ից ավել ձեռագրեր, որոնք ներառում են վերջինիս այս կամ այն մեկնությունը: Բարձր են գնահատել այս հեղինակի գործերը ձեռագրերի գրիչներն ու խմբագրողները՝ անվանելով նրան «գերազանց աստուածաբանության վարդապետ»⁹² ու «քաջն մեկնիչ Աստուածաշունչ գրող»⁹³:

Նրա երկերը լատիներենից հայերեն է թարգմանել Ղուկաս վրդ. Խարբերդցին: Կան նաև Կոտնելիոսի ամուսնով մեզ հասած այլ մեկնություններ, որոնք երբեմն չունեն հիշատակարաններ, և խորագրերում նշված չէ թարգմանչի անունը: Բայց քանի որ Կոտնելիոսի երկերի այլ թարգմանիչ մեզ հայտնի չէ, կարելի է վստահաբար ասել, որ դրանք ևս թարգմանել է Ղուկաս վարդապետը: Այս հեղինակի համանուն մեկնությունը Բերդումյանի հիմնական աղբյուրն է⁹⁴: Մենք Կոտնելիոսի Ծննդոց գրքի մեկնության ընդարձակ տարբերակը (ՄՄ ձեռ. N 1005) համեմատեցինք Պետրոս Բերդումյանի աշխատության հետ և դուրս բերեցինք բոլոր մեմանտիս հատվածները: Այստեղ ի նկատի ունենք նաև այն հատվածները, որոնց դեպքում Բերդումյանը չի տալիս վերջինիս անունը, բայց ակնհայտ է Կոտնելիոսից ազդված և օգտված լինելը: Ուստի ստորև բերում ենք մասամբ իմաստային և մասամբ բառային մեմանտիս մի քանի հատվածներ.

ՄՄ ձեռ. N 2718

ՄՄ ձեռ. N 1005

...ի ոստս սերմնաւորքն յայտնի են, իսկ որք ունին զսերմն յարմարս են սոքին՝ ուղին, սէզն, անանուխն, քրքումն, խստորն, եղէզն, մոճակի ծառն, ոփն ծառն և այլք (զլ. Ա.):

Խորհրդականապէս նշանակէ Քրիստոսի հանգչիլն յաւոր շաբաթու ի գերեզմանի և սրբոցն ի յերկինս (զլ. Բ):

...վասն զի բազում տունկք ոչ ունին զսերմն յատկապէս ասացեալ, որպէս յայտ է //(51բ) յուղին, ի սէզն, յանանուխն, ի քրքումն, ի խստորն, յեղէզն, մոճակի ծառն, յոփն ծառն և այլն...:

Այնպէս զի ի կատարիլն նոցա զայնեռն, օրն դատաստանին և շաբաթն, այսինքն՝ հանգիստն սրբոց //(71ա) ի յերկինս որպէս ուսուցանէ սուրբն Հերոնիմոս ի մեկնութեան սաղմոսի ԶԸ:

⁹² Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Բ. Գ., 1968, էջ 130:

⁹³ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Բ. Բ., Երուսաղեմ, 1967, էջ 71:

⁹⁴ Ի դեպ՝ Մխիթար Սեբաստացու «Մեկնութիւն Մատթէի» աշխատության հիմնական աղբյուրը նույնպես Կոտնելիոսն է (տե՛ս «Բազմավեպ», Վննետիկ, 1949, էջ 281–284, 294):

Արեգակամ՝ հայրն, լուսնի՝ մօրու մայրն,
և աստեղաց՝ եղբարքն մմանեցան... (զլ.
ԼԷ):

Արդարև մեծ արհեստ է ըստ Կուռնելիո-
սի ընդ Աստուծոյ շրջիլ հաճոյապէս (զլ. Ե):

Դարեմ հեշտութեամբ և զհմեաւ կորոյս
գթագատրութիւնն և զկեանս ասէ Կուռնե-
լիոս (զլ. Թ):

Արեգակն մշամակէ զհայրն, լուսնն՝
զմայրն...: Աստեղքն մշամակեն զմետա-
սան եղբարսն...:

Էջ 281բ

Մեծ արհեստ է զհտել շրջիլ ընդ Աս-
տուծոյ և զմա յամենութեք ունիլ մերկայ...:

Էջ 115ա

...ի կիրոսէ մինչև ցԴարեմ, որ
հեշտութեամբ և զհմեաւ կորոյս զտէրու-
թիւնն ընդ կեմի:

Էջ 144բ

Վերոգրյալ հատվածները ցույց են տալիս, որ Բերդոմյանը Կուռնելիոսից գրեթե բա-
ռացի մեջբերում չի կատարել, այլ խմբագրել և մոտ միայն մատուցել ընթերցողին: Հե-
տաքերքիւր է, որ վերոբերյալ հատվածներից միայն վերջինում է Բերդոմյանը տալիս
Կուռնելիոսի անունը: Ամշուշտ բերված համեմատությունները Կուռնելիոսի մեծաշնորհը
են, քանզի ինքն էլ օգտվել է այլ հեղինակներից: Աշխատության ընթացքում ման դուրս
ենք բերել այն հատվածները, երբ Սրբազան Հայրն ակնարկում է Կուռնելիոսին՝ գրելով՝
«այսպէս ասէ Կուռնելիոս» կամ «ըստ Կուռնելիոսի» և այլն: Ստորև բերում ենք այդ հատ-
վածներից մի քանիսը.

ՄՄ ձեռ. N 2718

Ջսմանէ ասէ Կուռնելիոս, թէ մոյն է
ընդ Նեղոսի և բերէ վկայ գերեմիա Բ 18,
որ ասէ. «Ջի» կայ քեզ և ճամապարհին
Եգիպտոսի ըմպել քեզ զշուր Գեհոնայ»
(զլ. Բ):

ՄՄ ձեռ. N 1005

Ասեմ մախ, թէ բազմաց հարց և վար-
դապետաց վճիռն է, թէ Գեհոնն է Նե-
ղոս...և ապացուցանի մախ, զի Երեմիայ
Բ 18:

Էջ 76ա

Կուռնելիոս ասէ. «Նշանն խնդրէ վասն
յետնորդաց», բայց ասեմ թէև Աբրահամու
միտն էր հաստատ, բայց ըստ որում մարդ,
կարօտիւր մշանի (զլ. ԺԵ):

Ոչ այնքան ինքեան, որքան յետնոր-
դացն զմշան խնդրէ աստ Աբրամ, զի այ-
սինքն՝ այսու մշամա յետնորդքն հաստա-
տապէս ի մա հաւատայցէին, այսպէս
Գայեթամն:

Էջ 174ա

ընթացքում սկսեցինք աչքի անցկացնել Մաշտոցյան Մատենադարանի՝ Կոտնելիոսի մեկնությունները: Եվ արդյունքում մեզ համար պարզ դարձավ, որ գրիչը թերի մնացած մասը վերցրել է Պողոս Աղրիանապոլսեցու խմբագրությունից: Ի դեպ՝ մեր օգտագործած ձեռագրի գրիչը ևս Միրզա Վանանդեցին է: Արդեն իսկ ճշել էինք, որ երուսաղեմյան ձեռագրում գրիչը չի ճշում, որ կիսատ մասը վերցրել է Կոտնելիոսի երկից, սակայն համեմատությունը Մաշտոցյան Մատենադարանի 4030 թվահամարի ձեռագրի հետ ցույց տվեց, որ այն իրոք Կոտնելիոսի Ծմնոց գրքի մեկնության համառոտ տարբերակից է: Տարբերությունն այն է, որ երուսաղեմյան ձեռագրում Կոտնելիոսից բերված հատվածներն ավելի շատ են:

ՄՄ ձեռ. N 2718

Եւ կոչէ զՅովսէփ եգիպտական լեզուաւ փրկիչ աշխարհի (ԽԱ 45):

Ջի փրկեաց Եգիպտոս ի սովու և է օրինակ ամենափրկչին Քրիստոսի: Արդ, եթէ Աստուած զխոնարհ և զմեղեալս յաշխարհի աստ այսպէս փառաւորէ, զի՞նչ արդեօք ո՛չ տացէ ի համոզեմունքս: Եթէ ո՛չ զայն, զոր ակն ո՛չ ետես և ունկն ո՛չ լուա և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ ըստ առաքելոյն (տե՛ս Ա, Կորնթ. Բ 9): Մղեա ապա և զքեզ, ո՛վ դու ի մեղութիւնս, զի հանգիցես ի հանգիստ մոցա և այլն: Այլաբանօրէն զՅովսէփ, այսինքն՝ զՔրիստոս բարձրացոյց Հայրն երկնաւոր՝ ասելով. «Դա՛ է որդի իմ սիրելի» (Մատթ. Գ 17, ԺԷ 5): Պատմութեան բեմերէնքն է փառքն

ՄՄ ձեռ. N 4030

Եւ կոչէ զՅովսէփ եգիպտական լեզուաւ փրկիչ աշխարհի (ԽԱ 45):

Ջի փրկեաց Եգիպտոս ի սովու, է օրինակ Քրիստոսի ամենափրկչին աշխարհի: Եւ եթէ Աստուած զխոնարս և զմեղեալս աստ այսպէս փառաւորէ, զի՞նչ արդեօք ապառնում աշխարհի ոչ տացէ: Յայտ է, թէ զայն որ ակն ո՛չ ետես և ո՛չ ի սիրտ մարդոյ անկաւ, և ոչ ունկն լուա, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց ըստ առաքելոյն (տե՛ս Ա, Կորնթ. Բ 9): Ապա ո՛վ դու մղեալ զինքնդ ի մեղութիւնս, զի հանգրստացես ի հանգստեան երկմից ևն: Այլաբանօրէն Յովսէփ, այսինքն՝ զՔրիստոս բարձրացոյց Հայրն՝ ասելով. «Դա է որդի իմ սիրելի» (Մատթ.

Երուսաղեմ, ձեռ. N 253

Եւ կոչէ զՅովսէփ եգիպտական լեզուաւ փրկիչ աշխարհի (ԽԱ 45):

Ջի փրկեաց Եգիպտոս ի սովու, և է օրինակ Քրիստոսի՝ ամենափրկչին աշխարհի: Եւ եթէ Աստուած զխոնարս և զմեղեալս աստ այսպէս փառաւորէ, զի՞նչ արդեօք յապառնում աշխարհի ոչ տայ: Յայտ է, թէ զայն զոր ակն ո՛չ ետես և ո՛չ ի սիրտ մարդոյ անկաւ, և ոչ ունկն լուա, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց ըստ առաքելոյն (տե՛ս Ա, Կորնթ. Բ 9): Ապա ո՛վ դու մղեալ զինքնդ ի մեղութիւնս, զի հանգստացիս ի հանգստեան մոցա ևն: Այլաբանօրէն Յովսէփ, այսինքն՝ զՔրիստոս բարձրացոյց Հայրն՝ ասելով. «Դա է որդի իմ սիրելի» (Մատթ. Գ 17, ԺԷ 5): Բեմերէնքն է փառքն մարմնոյ, զոր զգեցաւ և

մարմնոյ, զոր անմեղութիւնն նորա զգեցաւ: Զմատանին ետ մնա Հայրն երկնատր, զի զնա կընքեաց Աստուած: Ոսկեղէն մանեկաւ, այն է՝ փառատր ճրիւքն մարմնոյ, զարդարեաց և նստոյց զնա ի կառս, զի ամենայն ինչ ետ ի ձեռս նորա: Թառաշընթաց եղև քարոզ՝ սուրբն Յովհաննէս Մկրտիչ. վերակացու եղև զնա ի վերայ բոլոր Եգիպտոսի, այսինքն՝ աշխարհի: Ետ ի նա զդատաստանն և զանունն փրկչի աշխարհի՝ հարսն զեկ[ե]ղ[ե]ցի և զամենայն զարդս իւր:

Էր Յովսէփ ամաց երեսնից (ԽԱ, 46): Աստի յայտ է, թէ Յովսէփ 14 ամ ծառայեաց յԵգիպտոս, այլ Աստուած ընդ այսքան աշխատութեանն նորա ետ մնա իշխանութիւն 80 ամաց, զի յերեսուն ամաց մինչև ի 110 եկեաց իշխան: Տե՛ս, թէ զո՞րքան ամս յաղթեաց նա առաքինութեամբ, վասն որոյ և Աստուած իսկ զնա փառաւորեաց:

Գ. 17, ԺԷ 5): Բեհեզեա պատմութեանն է փառքն մարմնոյ, զոր զգեցաւ և անմեղութիւնն նորա, ըզմատանին եղ, զի զնա կընքեաց հայրն, ոսկեղէն մանեկն ըշանակէ զփառատր օծիտսն մարմնոյ, զի եղ զնա ի վերայ կառին, զի զԱստուած ետ ի ձեռս նորա. նախ ընթացաւ մուսնեկն Յովհաննէ[ս] Մըկրտիչն. վերակացու արար զնա բոլոր Եգիպտոսի, այսինքն՝ աշխարհի. ետ մնա զդատաստան և զանունն փ[ր]կիչ աշխարհի և հարսն եկեղեցի և զամենայն զարդն իւր:

Եւ էր Յովսէփ ամաց երեսնից (ԽԱ, 46): Ուստի աստի յայտնի է, թէ Յովսէփ ծառայեաց տասն և չոր ամ յԵգիպտոս, բայց Աստուած փոխանակ այսքան աշխատութեանն Յովսէփա ետ իշխանութիւն ութսուն ամ, զի երեսուն ամէ մինչև ի հարիւր և տասն ամ ապրեցաւ. տես թէ որքան զամս նա յաղթեաց առաքինութեամբ, վասն որոյ Աստուած իսկ զնա փառաւորեաց:

անմեղութիւնն նորա, զմատանին եղ, զի զնա կընքեաց հայրն, ոսկեղէն մանեկն ըշանակէ զփառատր օծիտսն մարմնոյ, զի եղ զնա ի վերայ կառի, զի զամենայն ետ ի ձեռս նորա: Նախ ընթացաւ մուսնեկն Յովհաննէս Մկրտիչն. վերակացու արար զնա բոլոր Եգիպտոսի, այսինքն՝ աշխարհի. ետ մնա զդատաստան և զանունն փրկիչ աշխարհի և հարսն եկեղեցի և զամենայն զարդն իւր:

Եւ էր Յովսէփ ամաց երեսնից (ԽԱ, 46): Ուստի աստի յայտնի է, թէ Յովսէփ ծառայեաց 14 ամ յԵգիպտոս, բայց Աստուած փոխանակ այսինքն աշխատութեանն Յովսէփու ետ իշխանութիւն 80 ամ, զի 30 ամէ մինչև ի 110 ամ ապրեցաւ. տես թէ որքան զամս նա յաղթեաց առաքինութեամբ, վասն որոյ Աստուած իսկ զնա փառաւորեաց:

